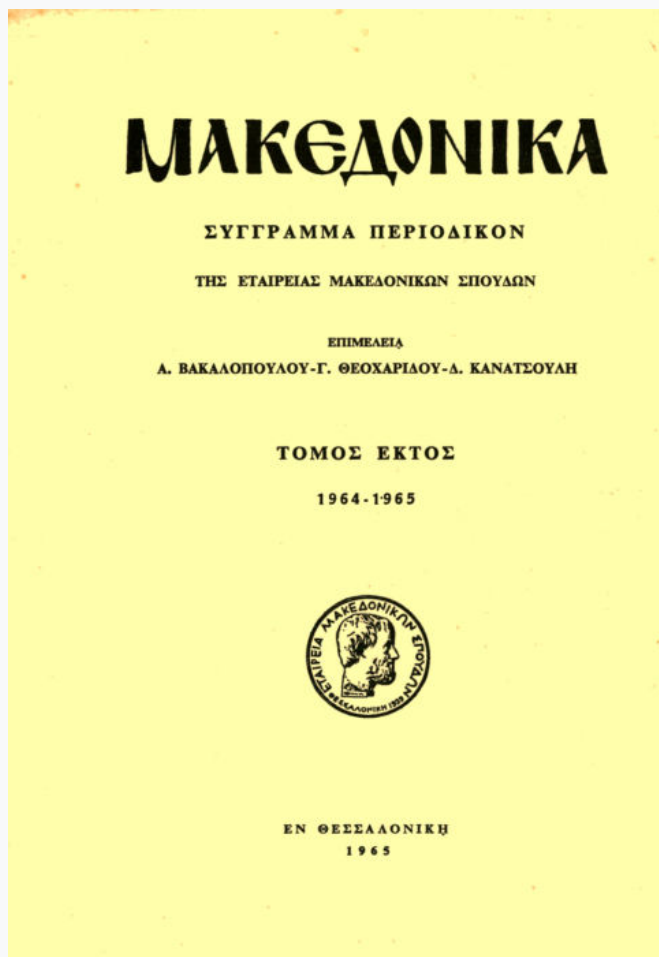

Μακεδονικά

Τόμ. 6, Αρ. 1 (1965)

Οι χριστιανοί απόγονοι του Ιζζεδδίν Καϊκαούς Β' στη Βέροια

Ε. Α. Ζαχαριάδου

doi: [10.12681/makedonika.458](https://doi.org/10.12681/makedonika.458)

Copyright © 2014, Ε. Α. Ζαχαριάδου

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Ζαχαριάδου Ε. Α. (1965). Οι χριστιανοί απόγονοι του Ιζζεδδίν Καϊκαούς Β' στη Βέροια. *Μακεδονικά*, 6(1), 62–74.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.458>

ΟΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ ΑΠΟΓΟΝΟΙ ΤΟΥ ΙΖΖΕΔΔΙΝ ΚΑΪΚΑΟΥΣ Β΄ ΣΤΗ ΒΕΡΟΙΑ

Οί περιπέτειες τοῦ Σελτζούκου σουλτάνου Ἰζζεδδίν Καϊκαοῦς Β΄ (Izzeddin Kaikaus), τῆς οἰκογένειάς του καὶ τῶν στρατιωτῶν του, καθὼς καὶ ἡ μεταγενέστερη τύχη τῶν Σελτζούκων αὐτῶν καὶ τῶν ἀπογόνων τους, ποὺ εἶναι οἱ σημερινοὶ Γκαγκαοῦζοι τῆς Δοβρουτσᾶς, ἀπασχόλησαν διάφορους μελετητὲς τῆς ἱστορίας τῶν Βαλκανίων καὶ κυρίως τὸν καθηγητὴ μου κ. Paul Wittek, ποὺ μὲ τρεῖς μελέτες του ἔχυσε πολὺ φῶς στὰ σχετικὰ προβλήματα¹.

Εἶναι γνωστὸ πὺς τὸ 1259 ὁ Καϊκαοῦς Β΄, ἀφοῦ βασιλεψε δέκα περίπου χρόνια στὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ σουλτανάτου τοῦ Ἰκονίου, ἐξαναγκάσθηκε ἀπὸ τὸν ἀδελφὸ του Ρουκνεδδίν Κιλίτς Ἀρσλάν (ποὺ βασιλεύει στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ σουλτανάτου) νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ κράτος του καὶ νὰ καταφύγῃ μὲ τὴν οἰκογένεια καὶ τοὺς στρατιώτες του στὴν αὐλὴ τοῦ Μιχαὴλ Η΄ Παλαιολόγου (πιθανότατα στὸ Νυμφαῖο). Ἀφοῦ ἔμεινε πέντε περίπου χρόνια στὴν αὐλὴ τοῦ βασιλιᾶ, ποὺ στὸ μεταξύ εἶχε ἀνακαταλάβει τὴν Κωνσταντινούπολη, ὁ Καϊκαοῦς Β΄ δραπετεύει καὶ κατέφυγε στὴν αὐλὴ τοῦ Μογγόλου χάνου Μπερκέ, στὴν Κριμαία. Ὅρισμένα ὅμως μέλη τῆς οἰκογένειάς του ἔμειναν στὸ Βυζάντιο.

Θὰ ἀσχοληθοῦμε μὲ ἓνα κλάδο ἀπογόνων τοῦ Καϊκαοῦς Β΄, ἐγκατεστημένο στὴ Βέροια, γιὰ τὸν ὁποῖον προσκομίζουν νέες εἰδήσεις πέντε Βατοπεδινὰ ἐγγραφα τοῦ 14ου αἰώνα. Σ' αὐτά, ποὺ θὰ τὰ ἀπαριθμήσωμε ἀναλυτικὰ παρακάτω, ἀναφέρονται διάφορα κτήματα στὴν περιοχὴ τῆς Βέροιας, τῶν ὁποίων κάποτε καθορίζονται τὰ ὅρια, καὶ μὲ τὴν εὐκαιρίαν αὐτὴ κατονομάζονται διάφοροι γαιοκτήμονες ἢ προνοιάριοι, ποὺ εἶναι φανερά λίγο ἢ πολὺ σελτζουκικῆς καταγωγῆς. Χωρὶς νὰ λύνουν ὅλα τὰ προβλήματα, μᾶς πληροφοροῦν ὥστόσο, ἄμεσα ἢ ἔμμεσα, ὅτι τὰ μέλη

¹ P. Wittek, La descendance chretienne de la dynastie Seldjouk en Macédoine, *Échos d'Orient* τ. 30 (1934), σ. 409-412. Τοῦ ἴδιου, Les Gagaouzes: les gens de Kaykaus, *Rocznik Orientalistyczny* τ. 17 (1951/53), σ. 12-29. Τοῦ ἴδιου, Yazijioghlu Ali on the Christian Turks of Dobruja, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* τ. 14/3 (1952), σ. 639-668, ὅπου βρίσκεται ὅλη ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

ἀπὸ τὶς οἰκογένειες ποὺ σχημάτισαν οἱ ἀπόγονοι τοῦ Καϊκαοὺς Β', ἔχοντας συνάψει ἐπιγαμίες μὲ τοὺς Παλαιολόγους κι ἄλλους βυζαντινοὺς ἀριστοκράτες, κυριάρχησαν στὴν περιοχή τῆς Βέροιας, ὅπου κατεῖχαν, ἀπὸ τὸ 1265 περίπου καὶ τοὐλάχιστον γιὰ ἕνα αἶωνα, σημαντικὲς κτηματικὲς περιουσίες. Τὶς πληροφορίες ἀπὸ τὰ ἔγγραφα αὐτὰ μποροῦμε νὰ τὶς συνδυάσουμε μὲ ἕνα ποίημα τοῦ Μανουὴλ Φιλῆ (1275-1345) γραμμένο, πιστεύουμε, γιὰ ἕνα ἀπόγονο τοῦ Καϊκαοὺς Β'. Τόσο ἀπὸ τὰ ἔγγραφα ὅσο κι ἀπὸ τὸ ποίημα προκύπτει πὼς οἱ ἀπόγονοι τοῦ σουλτάνου αὐτοῦ εἶχαν ἐκχριστιανισθῇ πολὺ νωρίτερα ἀπὸ ὅσο ἀναφέρει ἡ τουρκικὴ παράδοση.

Γιὰ νὰ θυμίσουμε πρῶτα ὅ,τι ἦταν γνωστὸ ὡς τώρα γιὰ τοὺς ἐκχριστιανισμένους Σελτζούκους τῆς Βέροιας, συνοψίζουμε ὅσα λέγει ὁ Wittek.

Μοναδικὴ γνωστὴ πηγὴ γιὰ τοὺς Σελτζούκους τῆς Βέροιας ἦταν τὸ ἔργο τοῦ Γιαζιτζήογλου Ἀλῆ «Oghuzname» ἢ «Seldjukname», γραμμένο στὰ χρόνια τοῦ Μουράτ Β' (1421-1451) καὶ ἀνέκδοτο ὡς σήμερ¹.

Ἀναφέρει λοιπὸν ὁ Γιαζιτζήογλου πὼς προσήλθαν στὸν νέο σουλτάνο Μουράτ Β' (1421-1451), πιθανότατα στὴν Ἀδριανούπολη, δύο ἀδελφοὶ ἀπὸ τὴ Ζίχνα, ὁ Μίχος Σουλτάν καὶ ὁ Δημήτρης Σουλτάν, γιὰ νὰ παρακαλέσουν νὰ τοὺς ἀνανεώσῃ τὴν φορολογικὴ ἀτέλεια γιὰ τὰ κτήματά τους. Ἀσφαλῶς, συμπεραίνει ὁ Wittek, ὁ Γιαζιτζήογλου, ὑπάλληλος στὴ γραμματεία τοῦ Μουράτ Β', εἶχε τὴν εὐκαιρία νὰ ἀκούσῃ ὁ ἴδιος ἀπὸ τὸ στόμα τῶν δύο αὐτῶν ἀδελφῶν τὴν ἱστορία τῆς οἰκογένειάς τους, ποὺ εἶναι ἡ ἀκόλουθη: Οἱ δύο νεότεροι γιοὶ τοῦ σουλτάνου Καϊκαοὺς Β'—τὰ ὀνόματά τους δὲν ἀναφέρονται—εἶχαν ὀρισθῇ ἀπὸ τὸν βασιλέα (τὸν Μιχαὴλ Η' Παλαιολόγο) «σουμπασηδες»² στὴ Βέροια καὶ εἶχαν ἐγκατασταθῇ ἐκεῖ μαζί μὲ τὴ γριά γιαιγιά τους, ποὺ ἦταν μάλιστα ἀδελφὴ τοῦ βασιλιᾶ. Ἀργότερα ὁ βασιλιάς κάλεσε τὸν ἕνα ἀπὸ τοὺς δύο γιούς στὴν ὑπηρεσία του, στὴν Πόλη. Ἐκεῖνος ποὺ ἔμεινε στὴ Βέροια καὶ ὁ γιός του ἔζησαν καὶ πέθαναν μουσουλμάνοι. Τὰ παιδιὰ ὅμως τοῦ τελευταίου ἐκχριστιανίσθησαν. Ὅταν ὁ Βαγιαζήτ Α' (1389-1402) κυρίευσε τὴ Βέροια, διοικητὴς τῆς πόλης ἦταν κάποιος Λυζακός, ἀπόγονός τους, τὸν ὁποῖον ὁ ἴδιος σουλτάνος διόρισε κατόπι σούμπαση στὴ Ζίχνα, ὅπου καὶ τὸν μετέφερε μὲ τὴν οἰκογένειά του. Ὁ Λυζακός αὐτός, χάρι στὴ σελτζουκικὴ καταγωγή του, εἶχε ἐπιτύχει ἀπὸ τὸν Βαγιαζήτ Α' φορολογικὴ ἀτέλεια.

¹ Ὁ Γιαζιτζήογλου ἀντλήσε τὶς πληροφορίες του γιὰ τὴν ἱστορία τῶν Σελτζούκων ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Ibn Bibi, γραμμένο τὸ 1281, ἀλλὰ συμπλήρωσε τὴν ἀφήγησή του Ibn Bibi μὲ διάφορες πρόσθετες πληροφορίες, μεταξὺ τῶν ὁποίων εἶναι καὶ οἱ σχετικὲς μὲ τὴ Βέροια. Τὸ ἔργο τοῦ Ibn Bibi μεταφράσθηκε πρόσφατα γερμανικὰ ἀπὸ τὸν H. W. Duda, *Die Seldschukengeschichte des Ibn Bibi*, Kopenhagen 1959. Γιὰ τὸν συγγραφέα καὶ τὰ προβλήματα τοῦ ἔργου βλ. τὴν εἰσαγωγή τοῦ Duda, σ. 1-15.

² Θὰ ἐξηγήσωμε παρακάτω τί ἔννοεῖ ὁ Γιαζιτζήογλου μὲ τὸν ὄρο σούμπασης.

Αυτῆς ἀκριβῶς τῆς φορολογικῆς ἀτέλειας τὴν ἀνανέωση ἤλθαν νὰ ζητήσουν ἀπὸ τὸν Μουράτ Β' οἱ Δημήτρης Σουλτάν καὶ Μίχος Σουλτάν, ποὺ θὰ πρέπει νὰ ἦσαν ἀδελφοὶ ἢ ἀνεψιοὶ τοῦ Λυζακού¹.

Βλέπομε δηλαδὴ πὼς ἑκατὸν πενήντα καὶ πλέον χρόνια μετὰ τὴν ἐγκατάσταση τοῦ προγόνου τους στὴ Βέροια, ὑπῆρχε στὴ Ζίχνα μιὰ οἰκογένεια Σουλτάνων, τῆς ὁποίας τὰ μέλη διεκδικοῦσαν καταγωγή ἀπὸ τὴ δυναστεία τῶν Σελτζούκων τοῦ Ἰκονίου.

Οἱ πληροφορίες τοῦ Γιαζιτζήογλου γιὰ τὴν παρουσία Σελτζούκων στὴ Βέροια καὶ κατόπι στὴ Ζίχνα δὲν ἐπιβεβαιώνονται ἀπὸ τοὺς βυζαντινοὺς ἱστοριογράφους τοῦ 13ου καὶ 14ου αἰώνα, δηλαδὴ τὸν Γεώργιο Παχυμέρη καὶ τὸν Νικηφόρο Γρηγορά, ἂν καὶ κάνουν λόγο κι οἱ δύο τους γιὰ τὸν ἑκπύτω σουλτάνο Καϊκαοὺς Β', ποὺ κατέφυγε στὸ Βυζάντιο μετὰ τὴν οἰκογένειά του² καὶ τὸν στρατό του.

Ὁ σύγχρονος μὲ τὰ γεγονότα Παχυμέρης ἀναφέρει παρεμπιπτόντως κι ἓνα γιὸ τοῦ Καϊκαοὺς Β', τὸν Μελεῆ Κωνσταντῖνο, «ὃς δὴ καὶ βαπτισθεὶς ἐκθύμως προστετεῖται τοῖς Ρωμαϊκοῖς ἡθεσιν», ποὺ διορίσθηκε ἀργότερα, τὸ 1307, διοικητὴς τῶν Πηγῶν³. Γιὰ τὴ μητέρα τοῦ Καϊκαοὺς Β' ἀναφέρει ἀπλῶς πὼς ἦταν χριστιανή⁴, γεγονὸς ποὺ κάνει νὰ ἀμφιβάλλωμε γιὰ τὴν πληροφορία τοῦ Γιαζιτζήογλου, πὼς ἦταν ἀδελφὴ τοῦ βασιλιᾶ, γιατί βέβαια, ἂν πραγματικὰ ἦταν, ἀποκλείεται, ὑποθέτομε, νὰ τὸ ἀποσιωποῦσε ὁ Παχυμέρης⁵. Γιὰ τὴν ἐγκατάσταση ἀπογόνων τοῦ Καϊκαοὺς Β' στὴ Βέροια οὔτε αὐτὸς οὔτε ὁ Γρηγορᾶς ἀναφέρουν τίποτε.

Ἡ παρουσία ὅμως ἀπογόνων τοῦ Καϊκαοὺς Β' στὴ Βέροια μαρτυρεῖται ἀπὸ πέντε Βατοπεδινὰ ἐγγραφα. Τὰ τρία πρῶτα δημοσιεύθηκαν

¹ Βλ. Wittek, La descendance, σ. 410-411, ὅπου ἡ μετάφραση τοῦ ἀντίστοιχου τμήματος τοῦ Γιαζιτζήογλου.

² Σχετικὰ μετὰ τὴν οἰκογένεια τοῦ Καϊκαοὺς Β' ὁ Παχυμέρης καὶ ὁ Γρηγορᾶς δὲν συμφωνοῦν ἀπόλυτα. Σύμφωνα μετὰ τὸν πρῶτο ὁ σουλτάνος κατέφυγε στὸν βασιλεῖα «ἀμα γυναίκα καὶ τέκνοις πρὸς δὲ καὶ γηραιᾷ μητρί... καὶ ἀδελφῇ» (I, 131, 2-3, πρβλ. καὶ I, 240, 16-18). Ὁ Γρηγορᾶς ἀναφέρει πὼς ὁ Καϊκαοὺς εἶχε μαζί του τὴ γυναίκα, τὰ παιδιὰ του καὶ τὸν ἀδελφὸ του Μελεῆ (I, 82, 5 καὶ I, 101, 14-17). Σημειώνωμε πὼς Μελεῆ (λέξι ἀραβικὴ) εἶναι ὁ συνηθισμένος τίτλος τῶν Τούρκων ἡγεμόνων τὸν 13ο καὶ 14ο αἰώνα, τὸν ὁποῖον οἱ Βυζαντινοὶ συγγραφεῖς ἐκλαμβάνουν συχνὰ ὡς ὄνομα (Moravcsik, Byzantinoturcica II², 187).

³ Παχυμέρης II, 612, 13-16 καὶ 613, 7.

⁴ I, 131, 2.

⁵ Ἀλλοστε εἶναι γνωστὸ πὼς ὁ Μιχαὴλ Η' εἶχε δύο ἀδελφές, τὴν Μαρία, σύζυγο τοῦ Νικηφόρου Ταρχανειώτη καὶ τὴν Εὐλογία (Εἰρήνη), τῶν ὁποίων οἱ τύχες εἶναι γνωστές. Ἐπὶ πλέον, ὁ Μιχαὴλ Η' (1259-1282) καὶ ὁ Καϊκαοὺς Β' (+1280) ἦταν λίγο-πολύ σύγχρονοι, ὥστε νὰ φαίνεται ἀπίθανο πὼς εἶχε ὁ ἓνας τους μητέρα τὴν ἀδελφὴ τοῦ ἄλλου.

πρόσφατα ἀπὸ τὸν κ. Γ. Ι. Θεοχαρίδη¹. Τὸ τέταρτο κατὰ χρονολογικὴ σειρά, ἂν καὶ πρωτοδημοσιεῦθηκε τὸ 1898, ἀποκτᾷ σημασίαν μόνο μετὰ τῇ δημοσίευσή τῶν τριῶν πρώτων. Τὸ πέμπτο παραμένει ἀνέκδοτο. Τὰ ἀπαριθμοῦμε:

α') Χρυσόβουλλος λόγος τοῦ Ἀνδρονίκου Β' Παλαιολόγου τοῦ ἔτους 1324 γιὰ τὸν Σκουτέριο Θεόδωρο Σαραντηνό. Ὁ βασιλεὺς ἐγκρίνει τὴν πρόθεσιν τοῦ Σαραντηνοῦ νὰ ιδρύσῃ μοναστήρι (τοῦ Ἰωάννου Προδρόμου τῆς Πέτρας) στὴ Βέροια, διατάζει νὰ μείνῃ «*αὐτόνομον καὶ αὐτοδέσποτον*» κι ἐπικυρώνει τὴν ἀφιέρωσιν κτημάτων τοῦ Σαραντηνοῦ στὸ μοναστήρι αὐτό. Μὲ τὴν ἴδια εὐκαιρίαν ἀναφέρεται πὼς ὁ μακαρίτης πεθερὸς τοῦ Σαραντηνοῦ, ποὺ εἶχε κτήματα στὴ Βέροια, ἦταν κάποιος Σουλτάνος². Τὸ ὄνομα τοῦ Σουλτάνου γίνεται γνωστὸ ἀπὸ τὸ ἐπόμενο ἔγγραφο.

β') Διαθηκὸν καὶ βρέβιον γράμμα τοῦ Θεοδώρου Σαραντηνοῦ, δέου ἀπαριθμεῖ τὰ ὑπάρχοντά του, κινήτᾳ κι ἀκίνητᾳ, τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν ὁποίων ἀφήνει στὴ μονὴ τοῦ Προδρόμου. Ἀνάμεσα στὰ κτήματά του ἀναφέρει καὶ τὸ ζευγηλατεῖο τοῦ Κομανίτζη, τὸ ὁποῖο πῆρε ὡς προῖκα τῆς γυναίκας του, τῆς Εὐδοκίας Κομνηνῆς Ἀγγελίνας Δούκαινας, ἀπὸ τὸν Σουλτάνο τὸν πεθερό του, ποὺ ὀνομαζόταν Ἀθανάσιος. Ἀνάμεσα στοὺς ἐκτελεστὰς τῆς διαθήκης ἀναφέρεται καὶ ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Σαραντηνοῦ Ἀλέξιος Σουλτάνος ὁ Παλαιολόγος³. Τὸ ἔγγραφο εἶναι τοῦ 1325⁴.

γ') Σιγιλιῶδες γράμμα τοῦ δομέστικου τῶν θεμάτων Κωνσταντίνου Μακρηνοῦ τοῦ ἔτους 1338, μὲ τὸ ὁποῖο «*ἀποκαθίστανται*» στὴ μονὴ τοῦ Βατοπεδίου⁵ τὰ κτήματά της. Στὴν ἀπαρίθμηση τῶν κτημάτων τῆς μο-

¹ Γ. Ι. Θεοχαρίδου, Μία διαθήκη καὶ μία δίκη βυζαντινῆ. Ἀνέκδοτα Βατοπεδινὰ ἔγγραφα τοῦ ΙΔ' αἰῶνος περὶ τῆς Μονῆς Προδρόμου Βεροίας, Μακεδονικά, Παράρτημα 2, Θεσσαλονίκη 1962.

² Θεοχαρίδης, σ. 11-14.

³ Θεοχαρίδης, σ. 17-28.

⁴ Ἔχει χρονολογία «*μηνὶ Ὀκτωβρίῳ, ἰνδικτιῶνος θ'*, ἔτους «*ζωλδ'*», δηλαδὴ Ὀκτωβρίου τοῦ 1325.

⁵ Ἡ μονὴ Προδρόμου τῆς Πέτρας στὴ Βέροια παραχωρήθηκε στὴ Μονὴ τοῦ Βατοπεδίου «*διὰ προσταγμάτων*» τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' Παλαιολόγου, τὰ ὁποῖα δὲν σώζονται κι εἶναι γνωστά, ἐπειδὴ ἀναφέρονται σ' ἓνα χρυσόβουλλο λόγο τοῦ ἴδιου αὐτοκράτορα τοῦ ἔτους 1329 (Βλ. W. Regel, Χρυσόβουλλα καὶ γράμματα τῆς...Μονῆς τοῦ Βατοπεδίου, Πετροῦπολη 1898, σ. 17). Ἡ Μονὴ τοῦ Προδρόμου τῆς Βεροίας παραχωρήθηκε στὸ Βατοπέδι τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1328, ὅταν ὁ Ἀνδρόνικος Γ' κατέλαβε τὴ Θεσσαλονίκη, καθὼς προκύπτει ἀπὸ ἄλλο Βατοπεδινὸ ἔγγραφο, μιά δικαστικὴ ἀπόφασις (Θεοχαρίδης, σ. 42-49), στὴν ὁποία περιλαμβάνεται ἀπόσπασμα ἐπιστολῆς τοῦ Ἰωάννου ΣΤ' τοῦ Καντακουζηνοῦ, ποὺ λέγει: «*καθ' ὃν χρόνον ἀπήραμεν τὴν αἰτότη πόλιν Θεσσαλονίκην μετὰ τοῦ βασιλέως τοῦ ἀδελφοῦ μου...δέδωκεν ὁ Σαραντηνὸς ἐκεῖνος καὶ προσεκύρωσε πρὸς τὴν σεβασμίαν μονὴν τοῦ Βατοπεδίου τὸ ἐν τῇ Βεροίᾳ εὑρισκόμενον αὐτοῦ μοναστήριον, τὸ εἰς τὸ ὄνομα τοῦ τιμίου ἐνδόξου προφήτου Προ-*

νῆς στη Βέροια ἀναφέρονται γειτονικά «*δίκαια*» κάποιου Σουλτάνου Παλαιολόγου. Ἀναφέρονται ἐπίσης τὰ «*δίκαια*» τοῦ Ἀστραπύρη Μελίκη¹ καὶ τοῦ Μιχαὴλ Λυζικοῦ². Τὰ δύο τελευταῖα αὐτὰ πρόσωπα, ἂν καὶ δὲν ἀναφέρεται πὼς ἀνήκουν στὴν οἰκογένεια τῶν Σουλτάνων, σχετίζονται ὥστόσο μὲ τὴν ἱστορία τῶν ἀπογόνων τοῦ Καϊκαοῦς Β', καθὼς εἶδαμε καὶ θὰ δοῦμε παρακάτω.

Ἐνδεύς (δ') Χρυσόβουλλος λόγος τοῦ Ἰωάννου Ε' Παλαιολόγου τοῦ ἔτους 1344, γιὰ τὴ Σουλτανίνα Ξένη μοναχὴ, χήρα τοῦ Ἀλεξίου Σουλτάνου τοῦ Παλαιολόγου, ποὺ ἦταν προνοϊάριος στὴν περιοχή τῆς Ρέσενας καὶ τοῦ Νησιοῦ (ΒΑ τῆς Βέροιας)³. Μετὰ τὸν θάνατό του «*ἐδόθη*» ἡ πρόνοια στὸν γιό του. Τὸ χρυσόβουλλο διατάζει νὰ πάρῃ μέρος ἀπὸ τὴν πρόνοια ἡ Σουλτανίνα Ξένη⁴.

Ἐνδεύς (ε') Ἀφιερωτήριον ἔγγραφο (ἀνέκδοτο) τῆς Θεοδώρας Σουλτανίνας Μονομαχίνας καὶ τοῦ Μανουὴλ Μονομάχου τοῦ ἔτους 1376. Ἀφιερώνουν στὴ μονὴ τοῦ Ἰωάννου Προδρόμου, ποὺ ἦταν μετόχι τοῦ Βατοπεδίου στὴ Βέροια, κτῆμα «*ὑπὲρ μνημοσύνου*» τοῦ πατέρα τῆς Δημητρίου Σουλτάνου τοῦ Παλαιολόγου καὶ τῶν ἰδίων τῶν δωρητῶν. Τὸ κτῆμα αὐτὸ συνόρευε μὲ τὰ «*δίκαια*» τῆς μονῆς Προδρόμου⁵.

Καθὼς βλέπομε, μέσα ἀπὸ τὰ ἔγγραφα αὐτὰ προβάλλουν διάφορα μέλη μιᾶς οἰκογένειας Σουλτάνων, ἡ ὁποία, καθὼς δείχνει τὸ κοινὸ ἐπώνυμο—Σουλτάνος—κι ὁ τόπος, ὅπου ἦταν ἐγκατεστημένη—ἡ περιοχή τῆς Βέροιας—πρέπει νὰ ἦταν ἡ ἴδια οἰκογένεια, ἀπὸ τὴν ὁποία καταγόταν ὁ Δημήτρης Σουλτάνος κι ὁ Μίχος Σουλτάνος, ποὺ παρουσιάστηκαν στὸν Μουράτ Β'. Συνεπῶς, σύμφωνα μὲ τὴν παράδοση τοῦ Γιαζιτζήογλου, τὰ μέλη τῆς οἰκογένειας αὐτῆς πρέπει νὰ ἦταν ἀπόγονοι—πλησιέστεροι ἢ μακρυνότεροι—τοῦ Σελτζούκου σουλτάνου Καϊκαοῦς Β', οἱ ὁποιοὶ διατήρησαν, ὡς οἰκογενειακὸ ὄνομα πιά, τὸν τίτλο τοῦ ὑψηλοῦ προγόνου τους. Τοὺς ἀπαριθμοῦμε:

δρόμου καὶ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου τιμώμενον» (Θεοχ. σ. 47).

¹ Στὸ βιβλίο τοῦ Θεοχαρίδη (σ. 34, στ. 66 καὶ σ. 65), προφανῶς ἀπὸ τυπογραφικὸ λάθος, ὁ Μελίκης ἀναφέρεται ὡς Μελίκης.

² Θεοχαρίδης, σ. 30-36.

³ Τὰ δύο τοπωνυμικά διατηροῦνται ὡς σήμερα.

⁴ F. Dölger, Facsimiles byzantinischer Kaiserurkunden (Μόναχο 1931), ἀρ. 30, ὅπου ἀναφέρονται κι οἱ παλαιότερες ἐκδόσεις. Σχετικὰ μὲ τὴν πρόνοια αὐτὴ βλ. G. Ostrogorski, Pour l'histoire de la féodalité byzantine, Βρυξέλλες 1954, σ. 130-131.

⁵ Τὴ φωτογραφία τοῦ ἔγγραφου αὐτοῦ μαζί μὲ τὴ μεταγραφὴ τοῦ κειμένου του εἶχε τὴν καλωσύνη νὰ μοῦ δανείσῃ ὁ κ. Θεοχαρίδης. Σημειώνομε πὼς στὸ βιβλίο του, προφανῶς ἀπὸ τυπογραφικὸ λάθος, ὁ Μανουὴλ Μονομάχος ἀναφέρεται ὡς Μιχαὴλ (σ. 9, ὑπ. 1).

Ι) Ὁ Ἀθανάσιος Σουλτάνος. Ὁ Θεοχαρίδης τὸν θεωρεῖ Παλαιολόγο. Στὰ ἐγγραφα ὁμως, ἂν καὶ γίνεται δύο φορὲς λόγος γιὰ τὸν Ἀθανάσιο, δὲν ἀναφέρεται ὡς Παλαιολόγος καὶ δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ πιστέψουμε πὼς αὐτὸ ὀφείλεται σὲ παράλειψη. Ἄν ὁ Ἀθανάσιος ἦταν πραγματικὰ Παλαιολόγος, τὸ ἐπώνυμό του αὐτὸ θὰ ἀναφερόταν ὡποσδήποτε στὰ ἐγγραφα, ποὺ ἔχουν μάλιστα συνταχθῇ στὰ χρόνια τῶν Παλαιολόγων¹.

ΙΙ) Ὁ Ἀλέξιος Σουλτάνος Παλαιολόγος. Ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Σαραντηνοῦ Ἀλέξιος Σουλτάνος Παλαιολόγος τοῦ β' ἐγγράφου (1325) πιστεύουμε πὼς μπορεῖ νὰ ταυτισθῇ μὲ τὸν προνοϊάριο Ἀλέξιο Σουλτάνο Παλαιολόγο τοῦ δ' ἐγγράφου (1344).

ΙΙΙ) Ἡ Σουλτανίνα Ξένη μοναχὴ, χήρα τοῦ προηγουμένου Ἀλεξίου Σουλτάνου Παλαιολόγου, στὸν ὁποῖον ἀσφαλῶς ὀφείλει τὴν ἐπωνυμία Σουλτανίνα.

ΙV) Ὁ Δημήτριος Σουλτάνος Παλαιολόγος, πατέρας τῆς Θεοδώρας Σουλτανίνας Μονομαχίνας, ὁ ὁποῖος εἶχε πεθάνει πρὶν τὸ 1376. Αὐτὸς δὲν πρέπει νὰ συγγέεται μ' ἓνα δεύτερο Δημήτριο Σουλτάνο Παλαιολόγο, συνώνυμό του, γνωστὸ ὄχι ἀπὸ τὰ ἐγγραφα, ἀλλὰ ἀπὸ ἓνα ποίημα τοῦ Φιλῆ. Θὰ ἀσχοληθοῦμε μ' αὐτὸν παρακάτω.

V) Ἡ Θεοδώρα Σουλτανίνα Μονομαχίνα, κόρη τοῦ προηγουμένου Δημητρίου Σουλτάνου Παλαιολόγου καὶ σύζυγος τοῦ Μανουὴλ Μονομάχου.

VI) Ὁ Σουλτάνος Παλαιολόγος τοῦ γ' ἐγγράφου (1338), τοῦ ὁποῖου τὸ ὄνομα δὲν ἀναφέρεται, μένει ἀκαθόριστος. Πάντως δὲν εἶναι ὁ Ἀθανάσιος, γιατί αὐτὸς ἔχει πεθάνει, ὅταν ἐκδόθηκε τὸ πρῶτο ἐγγραφο (1324). Ἐνδέχεται νὰ εἶναι εἴτε ὁ Ἀλέξιος εἴτε ὁ Δημήτριος εἴτε ἴσως κάποιος ἄλλος ἀπὸ τὴν ἴδια οἰκογένεια.

Στοὺς Σουλτάνους καὶ τὶς Σουλτανίνες ποὺ ἀριθμήσαμε πρέπει νὰ προσθέσωμε καὶ τὸν Δημήτριο Σουλτάνο Παλαιολόγο, γνωστὸ ὄχι ἀπὸ τὰ ἐγγραφα μας, ἀλλὰ ἀπὸ ἐπιτάφίους στίχους τοῦ Μανουὴλ Φιλῆ. Ἐδῶ χρειάζονται μερικὲς διευκρινίσεις:

Στὸ βιβλίον του γιὰ τὴ γενεαλογία τῶν Παλαιολόγων, ὁ Ἀβέρκιος Παπαδόπουλος ἀναφέρει ἓνα πρωτοϊερακάριον Δημήτριο Παλαιολόγο Σουλτάνο², γιὰ τὸν ὁποῖον παραπέμπει στὸν Φιλῆ. Ἄν ἀνατρέξωμε ὁμως

¹ Συνεπὼς οὕτε ἡ κόρη τοῦ Ἀθανασίου καὶ σύζυγος τοῦ Θεοδώρας Σαραντηνοῦ, Ἐδδοκία, πρέπει νὰ θεωρηθῇ Παλαιολογίνα. Ἡ Ἐδδοκία στὰ ἐγγραφα ἀναφέρεται ὡς Κομνηνὴ Ἀγγελίνα Δούκαινα καὶ τὰ ἐπώνυμα αὐτὰ ὀφείλονται στὸν σύζυγό της Θεόδωρο Σαραντηνὸ ποὺ ἦταν, ὅπως ἀναφέρεται σ' ἓνα ποίημα, ποὺ τοῦ ἀφιέρωσε ὁ Μανουὴλ Φιλῆς, «Κομνηνοφύης Ἀγγελώνυμος Δούκας» (Manuelis Philae Carmina, ed. E. Miller, τ. Ι, Παρίσι 1855, σ. 247-249).

² Α. Τ. Παπαδόπουλος, Versuch einer Genealogie der Palaiologen, (1938), σ. 73, ἀρ. 109. Τὰ ὅσα λέγει ὁ Παπαδόπουλος ἐπαναλαμβάνονται ἀπὸ τὸν R. Guil-

στον Φιλῆ¹ βρίσκομε δύο ἐπιτάφια ποιήματα, ἀπὸ τὰ ὅποια τὸ πρῶτο (ἀρ. 55) εἶναι ἀφιερωμένο στὸν πρωτοϊερακάριο Δημήτριο Παλαιολόγο καὶ τὸ δεύτερο (ἀρ. 56) στὸν Δημήτριο Παλαιολόγο Σουλτάνο, πού, σύμφωνα μὲ τὸν τίτλο τοῦ ποιήματος, ἦταν ἀνεψιὸς τοῦ πρωτοϊερακαρίου. Ἡ ἀνάγνωση τῶν ποιημάτων δὲν ἀφήνει ἀμφιβολία πὼς πρόκειται γιὰ δύο διαφορετικὰ πρόσωπα. Ὁ πρωτοϊερακάριος, κατὰ τὸ ποίημα, ἦταν ἓνας Δημήτριος Παλαιολόγος, πατέρας τριῶν παιδιῶν, πού πέθανε λίγο μετὰ ἀπὸ τὴ γυναῖκα του. Ὁ Δημήτριος Παλαιολόγος Σουλτάνος πέθανε δεκαοκτὼ χρονῶν. Ὁ Παπαδόπουλος ταύτισε δύο διαφορετικὰ πρόσωπα². Ὁ πρωτοϊερακάριος Παλαιολόγος δὲν ἀναφέρεται στὸ ποίημα ὡς Σουλτάνος κι ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχει ἄλλη μαρτυρία σχετικὰ μ' αὐτὸν δὲν μπορούμε νὰ τὸν θεωρήσουμε Σουλτάνο. Πάντως, ἐφόσον ἦταν θεῖος τοῦ Δημητρίου Σουλτάνου, καθὼς λέγει ὁ τίτλος τοῦ ποιήματος τοῦ Φιλῆ, ἢ συγγενεῖά τους θὰ ἦταν ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν Παλαιολόγων.

Γιὰ τὸν Δημήτριο Σουλτάνο Παλαιολόγο, πού, ἐφόσον πέθανε δεκαοκτὼ χρονῶν, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ὁ Δημήτριος Σουλτάνος Παλαιολόγος τοῦ ε' ἐγγράφου (1375), δηλαδὴ ὁ πατέρας τῆς Θεοδώρας Σουλτανίνας Μονομαχίνας, βρίσκονται λίγες ἀλλὰ ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες στοὺς στίχους τοῦ Φιλῆ: Ἦταν ὁ νεότερος ἀπὸ τοὺς δύο γιοὺς ἐνὸς Σουλτάνου—πού δυστυχῶς δὲν κατονομάζεται—καὶ μιᾶς Κομνηνῆς Παλαιολόγινας. Ἔχομε δηλαδὴ ρητὴ μαρτυρία ἀπὸ βυζαντινὴ πηγὴ γιὰ ἓνα Σουλτάνο σύζυγο κάποιας Παλαιολογίνας.

Στὸ ποίημα ὑπάρχουν εἰδήσεις σχετικὰ μὲ αὐτὸν τὸν Σουλτάνο: Δια-

land, Sur quelques grands dignitaires Byzantins du XIVe siècle, Τόμος Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου, ἐκδιδόμενος ὑπὸ τῆς Σχολῆς Νομικῶν καὶ Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν (Θεσσαλονίκη 1952), σ. 191.

¹ Manuelis Philae Carmina Inedita, ed. A. e. Martini, Νεάπολη 1900, σ. 69-71.

² Ἡ σύγχυση τοῦ Παπαδόπουλου ὀφείλεται στὸν Martini, πού, σχολιάζοντας τὸν Φιλῆ (σ. 69), θεώρησε τὸν πρωτοϊερακάριο Δημήτριο Παλαιολόγο σύζυγο τῆς πρωτοϊερακαρίας Μελάνης, γιὰ τὴν ὁποίαν ἔγραψε ὁ Φιλῆς πὼς εἶχε: «*προθιερακάριον ὡς ὁμεινέτην/ἐκ Περσείδος φανέντα Ῥωμαίοις μέγαν/ὦ Βασιλικὸς ἦν τάχα τοῦπόνομον*» (Φιλῆς, Miller, τ.Ι, 87-88). Ὁ Φιλῆς δὲν ἀναφέρει πὼς ὁ σύζυγός της λεγόταν Δημήτριος, οὔτε πὼς ἦταν Παλαιολόγος, ἀν καὶ στοὺς προηγούμενους στίχους ἀραδιάζει διάφορα ὀνόματα μεγάλων οἰκογενειῶν, μὲ τίς ὁποῖες συγγένευε ἡ Μελάνη. Ἡ παράλειψη θὰ ἦταν ἀνεξήγητη, ἀν ὁ ἄνδρας τῆς ἦταν πραγματικὰ Παλαιολόγος. Πιθανότερο φαίνεται πὼς ὁ Βασιλικὸς αὐτὸς εἶχε σχέση μὲ τοὺς δύο Βασιλικούς, πού ἦταν στὴν ὑπηρεσία τοῦ Καϊκαούς Β' καὶ εἶχαν προσέλθει στὴν αὐλὴ τοῦ Μιχαῆλ Η' Παλαιολόγου λίγο πρὶν ἀπὸ τὸν σουλτάνο. Ὁ Παχυμέρης, πού τοὺς ἀναφέρει (Ι, 129-130), πληροφορεῖ πὼς ἦσαν «*ἄνδρες ἐκ Ῥόδου (συνεπῶς ὄχι Τούρκοι)...* τῷ σουλτάν προσφκειόμενοι... τὰ πρῶτα φέροντες ἐν ἐκείνῳ» καὶ πὼς ὁ βασιλιάς τίμησε τὸν ἓνα τους μὲ τὸ ἀξίωμα τοῦ παρακοινομένου τοῦ κοιτῶνος καὶ τὸν ἄλλο μὲ τὸ τοῦ μεγάλου ἐταιριάρχου.

βάζομε: καὶ τὸν μὲν (τὸν πατέρα τοῦ Δημητρίου) ἐξήνεγκε Περσίς ὡς ῥόδον / σουλτανικοῖς αἵμασιν ἐγκεκρωσμένον / κἂν δυσαρεστῶν πρὸς τὸ πάτριον σέβας / τὰς τοῦ γένους παρῆλθε κεντρώδεις βάτους / / ὃν εἶλεν εὐθὺς τῆς φθορᾶς ὁ τοξότης / τὸ τῆς τελευτῆς ἐξακοντίσας βέλος¹. Μαθαίνομε δηλαδὴ πὺς ὁ πατέρας τοῦ Δημητρίου γεννήθηκε στὴν Περσία (: στὸ σουλτανάτο τοῦ Ἰκονίου)· πὺς προφανῶς εἶχε ἐκχριστιανισθῇ· πὺς πέθανε νέος καὶ τέλος πὺς ἡ γυναῖκα του, ἡ Κομνηνὴ Παλαιολογίνα, δὲν ξαναπαντρεύθηκε (δευτέρων ἀγευστον ὀφθεῖσαν γάμων).

Ποιὰ ἦταν αὐτὴ ἡ Παλαιολογίνα δὲν εἶναι γνωστό. Ἄν πιστέψωμε τὸν τίτλο τοῦ ποιήματος τοῦ Φιλῆ, ποὺ λέγει πὺς ὁ Δημήτριος Σουλτάνος ἦταν ἀνεψιὸς τοῦ πρωτοϊερακαρίου Δημητρίου Παλαιολόγου, ἴσως νὰ ἦταν ἀδελφὴ τοῦ τελευταίου. Αὐτὸ ὅμως εἶναι ἀπλὴ ὑπόθεση, ἐπειδὴ ἡ λέξις θεῖος στά χρόνια ἐκεῖνα δὲν σημαίνει ὅπωςδὴποτε θεῖος καὶ μεγάλος θεῖος, ἀλλὰ καὶ ἐξάδελφος ἀκόμα².

Δυστυχῶς δὲν ὑπάρχει στὸ ποίημα ἔνδειξις γιὰ τὸν τόπο, ὅπου ἦταν ἐγκατεστημένος αὐτὸς ὁ Δημήτριος. Δὲν ἀποκλείεται πάντως νὰ ἦταν ἀπὸ τῆ Βέροια καὶ τὴν ὑπόθεση αὐτὴ ἐνισχύει τὸ γεγονός, πὺς ὁ Φιλῆς ἀφιέρωσε στίχους καὶ σ' ἄλλους Βεροιώτες, ὅπως τὸν ἴδιο τὸν Σαραντηνόν, τὸν ἀνεψιόν του Γεώργιου Καπανδρίτη καὶ τὴ μητέρα τοῦ τελευταίου³. Ἐπίσης στὸ ποίημα δὲν ὑπάρχει καμμία χρονολογικὴ ἔνδειξις κι ἔτσι ξέρομε μόνο πὺς ὁ Δημήτριος αὐτὸς ἐζησε καὶ πέθανε κάποτε στά χρόνια τοῦ Φιλῆ (1275-1345)⁴, πὺς ἦταν δηλαδὴ λίγο-πολύ σύγχρονος μὲ τοὺς ἄλλους Σουλτάνους ποὺ ἀπαριθμήσαμε.

Μὲ τὴν ἐρευνά μας καθορίσαμε τέσσερες Σουλτάνους: 1) Τὸν Ἀθανάσιο Σουλτάνο, 2) τὸν Ἀλέξιο Σουλτάνο Παλαιολόγο, 3) τὸν Δημήτριο Σουλτάνο Παλαιολόγο τοῦ ε' ἐγγράφου (1376) καὶ 4) τὸν Δημήτριο Σουλτάνο Παλαιολόγο τοῦ Φιλῆ. Ἀς δοκιμάσωμε τώρα νὰ συμπεράνωμε ποιὲς ἦταν οἱ πιθανὲς σχέσεις τους μὲ τὸν Καϊκάουδ Β' καὶ μεταξύ τους. 1) Ὁ Ἀθανάσιος Σουλτάνος εἶναι πατέρας τῆς Εὐδοκίας, συζύγου τοῦ Θεοδώρου Σαραντηνοῦ. Ἀπὸ τὸ β' ἐγγράφο (1325) μαθαίνομε πὺς ὁ Σαραντηνὸς εἶχε πάρει ὡς προίκα ἀπὸ τὸν πεθερό του, πρὶν ἀπὸ σαράντα ἐξὶ χρόνια, δηλαδὴ τὸ 1279 περίπου, τὸ ζευγηλατεῖο τοῦ Κομανίτζη καὶ πὺς προηγου-

¹ Martini, σ. 71.

² St. Binon, A propos d' un prostagma inédit d' Andronic Paléologue, Byz. Zeitschr. t. 38 (1938), σ. 146-155.

³ Miller, I, 247-249 καὶ Martini, σ. 127-8, ἀρ. 89 καὶ 90. Βλ. καὶ Α. Ξυγόπουλου, Τὸ κάλυμμα τῆς σαρκοφάγου τοῦ Γεωργίου Καπανδρίτου, ΕΕΒΣ 11 (1935), 346-349 καὶ τοῦ ἴδιου, Τεμάχιον ἐκ τοῦ καλύμματος τῆς σαρκοφάγου τοῦ Γεωργίου Καπανδρίτου, ΕΕΒΣ 16 (1940), 156-159.

⁴ K. Krumpholtz, Geschichte der Byzantinischen Litteratur, (1897), σ. 774.

μένως ο Σουλτάνος τὸ «ἐκράτει» «ἐπὶ χρόνοις πολλοῖς». Συμπεραίνομε πὼς ὁ Σουλτάνος πρέπει νὰ ἦταν ἐγκατεστημένος στὴ Βέροια ἀρκετὰ χρόνια πρὶν τὸ 1279, καὶ μὲ τὴ διαπίστωση αὐτὴ φθάνομε πολὺ κοντὰ στὰ πρῶτα χρόνια τοῦ ἐρχομοῦ τοῦ Καϊκαοῦς Β' στὸ Βυζάντιο.¹ Ἄν θυμηθοῦμε τὴν παράδοση τοῦ Γιαζιτζήογλου, ποὺ μιλᾷ γιὰ τὴν ἀποστολὴ τῶν γιῶν τοῦ Καϊκαοῦς Β' ὡς «σουμπασηδων» στὴ Βέροια, εἶναι λογικὸ νὰ υποθέσωμε πὼς ὁ Ἀθανάσιος Σουλτάνος πρέπει νὰ ἦταν ὁ ἓνας ἀπὸ τοὺς γιοὺς τοῦ Καϊκαοῦς Β', στοὺς ὁποίους παραχωρήθηκε τὸ «σουμπασηλίκι» στὴ Βέροια.

2) Ὁ Ἀλέξιος Σουλτάνος Παλαιολόγος εἶναι σύμφωνα μὲ τὸ β' ἔγγραφο (1325) ἀνεψιὸς τοῦ Θεοδώρου Σαραντηνοῦ. Θυμίζομε πὼς ἀνεψιὸς στὰ χρόνια ἐκεῖνα δὲν σημαίνει μόνον ἀνεψιός, ἀλλὰ καὶ ἐξάδελφος. Στὸ δ' ἔγγραφο (1344), ποὺ ἔχει συνταχθῇ μετὰ τὸν θάνατό του, ὁ Ἀλέξιος ἀναφέρεται ὡς σύζυγος τῆς Σουλτανίνας Ξένης μοναχῆς καὶ ὡς τέως προνοιάριος στὴν περιοχὴ τῆς Ρέσενας καὶ τοῦ Νησιοῦ. Ὁ Ἀλέξιος γιὰ νὰ λέγεται συνάμα Σουλτάνος καὶ Παλαιολόγος πρέπει νὰ ἦταν γιὸς ἐνὸς Σουλτάνου καὶ μιᾶς Παλαιολογίνας ἢ ἐνὸς Παλαιολόγου καὶ μιᾶς Σουλτανίνας. Γιὸς Σουλτάνου καὶ Παλαιολογίνας ἦταν, ὅπως ἀναφέρει ρητὰ ὁ Φιλῆς, καὶ ὁ 4, δηλαδὴ ὁ Δημήτριος Σουλτάνος Παλαιολόγος, ὁ ὁποῖος, καθὼς εἶδαμε, εἶχε ἀδελφὸ πρεσβύτερο καὶ ἦταν σύγχρονος σχεδὸν τοῦ Ἀλεξίου. Ἐνδέχεται λοιπὸν αὐτὸς ἀκριβῶς ὁ πρεσβύτερος ἀδελφὸς νὰ εἶναι ὁ Ἀλέξιος τῶν δύο ἐγγράφων μας.

Ποιοὶ ὅμως ἦταν οἱ γονεῖς τους; Πατέρας τους δὲν μπορεῖ νὰ ἦταν ὁ Ἀθανάσιος Σουλτάνος, ἐφόσον αὐτὸς δὲν εἶχε παντρευθῇ Παλαιολογίνα,

¹ Σχετικὰ μὲ τὸ ζευγηλατεῖο τοῦ Κομανίτζη, ποὺ πρέπει νὰ εἶναι τὸ σημερινὸ χωριὸ Κομανίσι, τέσσερα περίπου χιλιόμετρα Δ. τῆς Βέροιας, πρὸς τὸ Βέριμο, παρατηροῦμε: Στὸ χρυσόβουλλο τοῦ Ἀνδρονίκου Β' (1324) ὁ Σαραντηνὸς παραχωρεῖ στὴ μονὴ τοῦ Προδρόμου «κτῆματα ἀπὸ γονικότητος καὶ προικὸς αὐτοῦ, κατεχόμενα παρ' αὐτοῦ τε καὶ τὸν πενθερὸν αὐτοῦ, τοῦ Σουλτάνου ἐκείνου, ἐπὶ χρόνοις ἤδη ὀγδοήκοντα», (Θ ε ο χ α ρ ι δ ης, σ. 13, στ. 70-72). Στὴ διαθήκη του (1325) ὁ Σαραντηνὸς ἀναφέρει πὼς τὸ κτῆμα ποὺ εἶχε «ἀπὸ προικός», ἀπὸ τὸ 1279 περίπου, ἦταν τὸ ζευγηλατεῖο τοῦ Κομανίτζη (Θ ε ο χ α ρ ι δης, σ. 20, 64—21, 68 καὶ σ. 26, 161) καὶ πὼς ἡ νομὴ τοῦ ζευγηλατεῖο αὐτοῦ ἀπὸ τὸν πεθερὸ του καὶ τὸν ἴδιο ἦταν «ὀγδοήκοντα καὶ ἐπέκεινα χρόνων». Ὁ ἰσχυρισμὸς αὐτὸς δὲν φαίνεται ἀκριβής, γιατί προϋποθέτει τὴν παρουσίαν τοῦ Ἀθανασίου στὴ Βέροια τὸ 1245-46, γεγονὸς ἀπίθανο: Ὁ ἐκχριστιανισμὸς αὐτοῦς Σελτζούκος δὲν μπορεῖ νὰ πῆγε ἐκεῖ παρά τοὐλάχιστον δεκαπέντε χρόνια ἀργότερα ἀπὸ ὅτι ἰσχυρίζεται ὁ Σαραντηνός. Ἡ χρονολογία πάντως, τὴν ὁποία ὑπαινίσσεται 1246-συνπίπτει, ὅπως εἶναι γνωστὸ, μὲ τὴν κατὰληψη τῆς Βέροιας, ἢ ὁποία ἀνῆκε ὡς τότε στὸ ἐλληνικὸ κράτος τῆς Ἡπείρου, ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα τῆς Νίκαιας Ἰωάννη Γ' Βατάτζη. Ἀσφαλῶς τότε θὰ ἔγινε μία νέα κατανομή τῆς γῆς, στὴν ὁποία θὰ ἀναγόταν οἱ τίτλοι ἰδιοκτησίας, ποὺ παρέλαβε ὁ Ἀθανάσιος Σουλτάνος, ὅταν ἀπόκτησε ἀργότερα τὸ ζευγηλατεῖο εἴτε μὲ ἀγοραπωλησίαν, εἴτε, πιθανότερα, ἀπὸ προίκα.

γιατὶ τότε, καθὼς ἤδη παρατηρήσαμε, Παλαιολογίνα θὰ ὀνομαζόταν κι ἡ κόρη τοῦ Ἀθανασίου καὶ σύζυγος τοῦ Σαραντηνοῦ Εὐδοκία. Στὰ ἐγγραφα ὅμως αὐτὴ ὀνομάζεται Κομνηνὴ Ἀγγελίνα Δούκαινα. Πρέπει ἐπίσης νὰ ἀποκλείσωμε τὸν Μελέκ Κωνσταντῖνο, γιατί αὐτός, ὅταν ἐξαφανίζεται ἀπὸ τὴ σκηνὴ τὸ 1307-1309, πρέπει νὰ ἦταν πάνω ἀπὸ πενήντα χρονῶν, ἐνῶ κατὰ τὸ ποίημα τοῦ Φιλῆ ὁ πατέρας τοῦ Δημητρίου πέθανε νέος. Πατέρας λοιπὸν τοῦ Ἀλεξίου καὶ τοῦ Δημητρίου πρέπει νὰ ἦταν κάποιος ἄλλος γιὸς τοῦ Καϊκαοῦς Β', τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα δὲν σώθηκε στὴν ἱστορία, ἴσως γιατί, καθὼς παραδίδει ὁ Φιλῆς, πέθανε νωρίς.

Ἀγνωστὴ παραμένει καὶ ἡ ταυτότητα τῆς Παλαιολογίνας μητέρας τους. Ἡ ὑπαρξὴ τῆς ὥστόσο θυμίζει τὴν παράδοση τοῦ Γιαζιτζήογλου, πὼς οἱ Σουλτάνοι τῆς Βέρροιας ἔχουν καὶ αἷμα ἀπὸ τοὺς Παλαιολόγους. Μὲ τὴ διαφορὰ, πὼς ἡ παράδοση παραμόρφωσε, ὅπως συνήθως συμβαίνει, τὴν ἱστορικὴ ἀλήθεια, γιατί ὁ Γιαζιτζήογλου γράφει πὼς ἦταν ἀδελφὴ τοῦ βασιλιᾶ, εἶδησι, πού, ἐξηγήσαμε ἤδη γιατί, δὲν θεωροῦμε σωστὴ¹.

Ἀπομένει τέλος ὁ 3, ὁ Δημήτριος Σουλτάνος Παλαιολόγος τοῦ ε' ἐγγράφου (1376), ὁ πατέρας τῆς Θεοδώρας Μονομαχίνας. Γιὰ νὰ εἶναι Σουλτάνος καὶ Παλαιολόγος θὰ πρέπει νὰ εἶναι κι αὐτὸς γόνος τοῦ Σουλτάνου καὶ τῆς Παλαιολογίνας. Χωρὶς νὰ ἀποκλείεται ἐντελῶς, φαίνεται ἀπίθανο νὰ ἔγινε καὶ δεῦτερο συνοικέσιο κάποιου ἄλλου Σουλτάνου μὲ μιὰ δευτέρη Παλαιολογίνα. Ὁ Δημήτριος αὐτός, πού πέθανε πρὶν τὸ 1376, φαίνεται πὼς δὲν ἀνήκει στὴν ἴδια γενιά μὲ τὸν προνοιάριο Ἀλέξιο, ἀλλὰ σὲ μιὰ μεταγενέστερη. Δὲν ἀποκλείεται καθόλου νὰ εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς γιουὺς τοῦ Ἀλεξίου, πού ἀναφέρονται στὸ δ' ἐγγραφο (1344), ἴσως μάλιστα ὁ ἴδιος πού πῆρε τὴν πρόνοια.

Πάντως, ἐφόσον δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστὸ πόσοι ἀκριβῶς γιοὶ τοῦ Καϊκαοῦς Β' ἔμειναν στὸ Βυζάντιο καὶ πόσοι ἀπ' αὐτοὺς πῆγαν στὴ Βέρροια, ὅλες οἱ προσπάθειες νὰ καθορίσωμε τίς συγγένειες τῶν διαφόρων Σουλτάνων μεταξύ τους δὲν ὀδηγοῦν παρά σὲ εἰκασίες. Γιατὶ φυσικὰ ἡ παράδοση τοῦ Γιαζιτζήογλου, πὼς οἱ γιοὶ τοῦ Καϊκαοῦς Β', πού ἐγκαταστάθηκαν στὴ Βέρροια, ἦταν δύο δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ μὲ βεβαιότητα πιστευτὴ, ἀφοῦ καὶ πολὺ μεταγενέστερη ἀπὸ τὰ γεγονότα εἶναι καὶ σὲ μερικὰ σημεῖα ἀρκετὰ συγκεχυμένη². Ἐπὶ πλέον εἶναι πιθανὸ πὼς ὁ Καϊκαοῦς

¹ Βλ. παραπάνω σ. 64 καὶ ὑπ. 5.

² Σύμφωνα μὲ τὴν παράδοση ὁ ἓνας ἀπὸ τοὺς δύο γιουὺς τοῦ Καϊκαοῦς Β', πού εἶχαν πάει στὴ Βέρροια, γύρισε στὴν Πόλη, στὴν ὑπηρεσία τῶν ἀνακτόρων, καὶ τέλος ἔγινε δερβίσης κι ἁγίασε (Wittke, Yazijioghlu, σ.649 -650 καὶ 658). Ἀλλωστε, γενικῶς ὁ ἀριθμὸς τῶν γιῶν τοῦ Καϊκαοῦς Β' δὲν εἶναι γνωστός: Σύμφωνα μὲ τὸν Ibn-Bibi δύο γιοὶ του, ὁ Μασούτ κι ὁ Καγιουμέρ, δραπετεύσαν στὴν Κριμαία (Wittke, Yazijioghlu, σ. 655). Εἶναι ὅμως γνωστὸ πὼς στὴν Κριμαία βρέθηκαν κι ἄλλοι γιοὶ του.

Β' άφησε πίσω του στην Πόλη κόρες κι αδελφές, τών όποιών οί άπόγονοι θά όνομάζοντο έπίσης Σουλτάνοι¹.

Καθώς είδαμε, σύμφωνα με την παράδοση του Γιαζιτζήογλου, ό γιός του σουλτάνου Καϊκαούς Β', πού έγκαταστάθηκε στη Βέροια, κι ό έγγονός του έζησαν και πέθαναν μουσουλμάνοι. Ή πληροφορία όμως αυτή δέν μπορεί νά άληθεύη: Ξέρομε από τόν Παχυμέρη πώς ό γιός του Καϊκαούς Β' Μελήκ Κωνσταντίνος είχε εκχριστιανισθή. Ό 'Αθανάσιος Σουλτάνος, πού, καθώς φανέρωσε ή έρευνά μας, πρέπει νά ήταν ένας από τούς πλησιέστερους άπογόνους του Καϊκαούς Β'—πιθανότατα κι αυτός γιός του—άναφέρεται στα έγγραφά μας με χριστιανικό όνομα. Κι ό Φιλής άφήνει νά έννοηθι πώς ό άνώνυμος Σουλτάνος, ό πατέρας του Δημητρίου και, σύμφωνα με την ύπόθεσή μας, και του 'Αλεξίου, είχε εκχριστιανισθή. Φαίνεται μάλιστα πώς ό εκχριστιανισμός αυτός τών γιών του Καϊκαούς Β' έγινε πολύ γρήγορα: Ό Παχυμέρης άναφέρει πώς είχαν λάβει την θεία κοινωνία από τόν μοναχό του πατριάρχη 'Αρσενίου Αύτωριανού, πού, καθώς είναι γνωστό, πατριάρχευσε για δεύτερη φορά από τό 1261-1265². Άλλωστε ό γρήγορος αυτός εκχριστιανισμός είναι άρκετά φυσικός, άφοϋ ό ό ίδιος ό Καϊκαούς Β' παρουσιαζόταν ως χριστιανός όχι μόνο ένόσο έμενε στο Βυζάντιο, αλλά και μετά τή φυγή του³.

Μένει νά μιλήσωμε για δύο ακόμα πρόσωπα, πού άναφέρονται στα έγγραφα και πού μολονότι δέν είναι Σουλτάνοι, έχουν ώστόσο θέση στην ιστορία τών άπογόνων του Καϊκαούς Β'. Ό ένας είναι ό 'Αστραπύρης, του όποιου τό όνομα άπαντά τέσσερες φορές στο δ' έγγραφο, τό σιγίλλιωδες γράμμα του 1338, όπου άναφέρονται τά «*δίκαιά*» του. Άσφαλώς είναι ό ίδιος 'Αστραπύρης, πού τό 1342 πήγε πρέσβυς τών Βεροιωτών στον βασιλέα και, κατά τόν Καντακουζηνό, ήταν ένας «*έκ τών άρίστων*» τής Βέροιας⁴. Την πρώτη φορά άναφέρεται στο έγγραφο ως 'Αστραπύρης Μελίκης και Μελίκης είναι βέβαια ή έξελληνισμένη μορφή του ισλαμικού τίτλου Μελήκ⁵, πού έγινε βυζαντινό οικογενειακό όνομα. Ή οικογένεια τών Μελίκηδων, πού συγ-

¹ W i t t e k, Les Gagaouzes, σ. 15.

² Παχυμέρης, I, 258, 7.

³ Με την ευκαιρία τής δίκης του Πατριάρχη 'Αρσενίου ό Παχυμέρης άναφέρει πώς ό Καϊκαούς Β', πού δέν βρισκόταν τότε πιά στο Βυζάντιο, μήνυσε στον Μιχαήλ Η' πώς είναι χριστιανός (I, 265-266). Για τή δίκη του 'Αρσενίου βλ. 'Ι. Σ υ κ ο υ τ ρ ή, Περί τό σχίσμα τών 'Αρσενιατών, Έλληνικά 2 (1929), 298-300 και 312. Προσθέτομε πώς ό Καϊκαούς Β' δέν ήταν ό μόνος Σελτζούκος σουλτάνος πού κατέφυγε στο Βυζάντιο κι εκχριστιανίσθηκε. Τό ίδιο είχε συμβι και με τόν πρόγονό του, τόν Καϊκοσροϋ Α' (1193-1211), όπας διηγείται ό 'Ακροπολίτης (H e i s e n b e r g, σ. 14).

⁴ Καντακουζηνός (Βόνη), II, 353, 6-11.

⁵ Για τόν τίτλο Μελήκ βλ. παραπάνω σ. 64 ύπ. 2.

καταλεγόταν στήν ἀριστοκρατία τῆς Βέρροιας ὡς τὸν 15ο αἰῶνα καὶ τῆς ὁποίας ἀπόγονοι ὑπῆρχαν στήν Πελοπόννησο, θεωρήθηκε ὅτι καταγόταν ἀπὸ τὸν γιὸ τοῦ Καϊκαοῦς Β' Μελῆκ Κωνσταντῖνο¹. Ἡ ὑπόθεση αὐτὴ ἐνισχύεται τῶρα πού ἡ ἔρευνά μας φανέρωσε πὺς δύο τοῦλάχιστον οἰκογένειες μὲ πρόγονο τὸν Καϊκαοῦς Β' ἦταν ἐγκατεστημένες τὰ χρόνια ἐκεῖνα στή Βέρροια, μὲ τίς ὁποῖες εἶναι πιθανὸ πὺς συνδεόταν κι ὁ Ἀστραπύρης Μελίκης. Δυστυχῶς ὁμως στὰ ἔγγραφα δὲν ὑπάρχει καμμιά ἄλλη πληροφορία γιὰ τὸ πρόσωπό του².

Τὸ δεύτερο πρόσωπο εἶναι ὁ Μιχαὴλ Λυζικός, κάτοχος κτημάτων στή Βέρροια κατὰ τὸ δ' ἔγγραφο (1338). Ἀπὸ τὴν ταυτότητα τοῦ ἐπώνυμου Λυζικός συμπεραῖνουμε πὺς ἦταν συγγενῆς τοῦ Βεροιώτη Γεωργίου Λυζικοῦ, πού τὸ 1328 παρέδωσε τὴν ἀκρόπολη τῆς Θεσσαλονίκης στὸν Ἀνδρόνικο Γ' καὶ πέθανε αἰχμάλωτος στὰ χέρια τῶν Σέρβων τὸ 1350/1³. Ὁ Λυζικός, πού, σύμφωνα μὲ τὴν τουρκικὴ παράδοση, μετοίκησε ἀπὸ τὴ Βέρροια στή Ζίχνα στὰ χρόνια τοῦ Βαγιαζήτ Α' (1389-1402) καὶ πού παρουσιάσθηκε στὸν σουλτάνο αὐτὸν ὡς ἀπόγονος τοῦ Καϊκαοῦς Β', ἦταν ἀσφαλῶς ἀπὸ τὴν ἴδια οἰκογένεια, ἂν καὶ τὸ ὄνομά του παραδίδεται ἀπὸ τὸν Γιαζιτζήογλου λίγο ἀλλαγμένο⁴. Φαίνεται πὺς ἡ οἰκογένεια τῶν Λυζικῶν εἶχε στὸ μεταξύ συνδεθῇ μὲ ἐπιγαμία μὲ κάποιον κλάδο τῆς οἰκογένειας τῶν Σουλτάνων. Τελευταῖοι γνωστοὶ γόνοι τῆς οἰκογένειας αὐτῆς εἶναι ὁ Δημήτρης Σουλτάνος κι ὁ Μίχος Σουλτάνος τοῦ Γιαζιτζήογλου, οἱ ὁποῖοι πρέπει νὰ ὀνομαζόταν καὶ Λυζικοί. Πολὺ φυσικὰ ὁμως, ὅταν ἀπεθύνθηκαν στή γραμματεία τοῦ Μουράτ Β', προτίμησαν γιὰ εὐνόητους λόγους νὰ χρησιμοποιήσουν μόνο τὸ ἐπώνυμό τους Σουλτάνοι.

Ἀφῆνοντας ὁμως κατὰ μέρος τοὺς ἀβέβαιους συσχετισμοὺς τῶν προσώπων, πού προβάλλουν μέσα ἀπὸ τὰ ἔγγραφα καὶ τὴν ἔρευνά μας, μποροῦμε νὰ φθάσουμε σ' ἓνα θετικὸ συμπέρασμα: πὺς στὰ τέλη τοῦ 13ου καὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ 14ου αἰῶνα βρίσκονται ἐγκατεστημένοι στὰ κτήματά τους, στή Βέρροια, ἐκχριστιανισμένοι γόνοι τῆς σελτζουκικῆς δυναστείας μὲ τίς οἰκογένειές τους.

Μποροῦμε νὰ εἰκάσουμε μὲ ἀρκετὴ ἀληθοφάνεια πὺς ἔγινε ἡ ἐγκατάσταση. Ὁ Γρηγορᾶς γράφει πὺς ὁ Καϊκαοῦς Β', ὅταν κατέφυγε στὸν Μι-

¹ Τὴν ἄποψη, ὅτι οἱ Μελίκηδες εἶχαν πρόγονο τὸν Μελῆκ Κωνσταντῖνο, ἀνέπτυξε ὁ σεβαστὸς πατέρας V. Laurent, *Une famille turque au service de Byzance: Les Melikes, Byz. Zeitschr.* 49 (1946), 365-366.

² Τὸ τοπωνυμικὸ Μελίκι, ἀνατολικά τῆς Βέρροιας, πού διατηρεῖται ὡς σήμερα, ἀσφαλῶς εἶναι κατάλοιπο ἀπὸ τὰ κτήματα τῆς οἰκογένειας τῶν Μελίκηδων.

³ Wittek, *Yazijioghlu*, σ. 560-561.

⁴ Ἡ μικρὴ παραφθορὰ Λυζικός-Λυζακός ἐξηγεῖται εὐκόλα, ἂν ληφθῇ ὑπόψη ἡ μεταγραφὴ τοῦ ὀνόματος μὲ ἀραβικά ψηφία. Wittek, *Les Gagaouzes*, σ. 18, ὑπ. 4.

χαήλ Η', ζήτησε «*δυοῖν θάτερον ἢ συμμαχίαν κατὰ τῶν Σκυθῶν, ἣ γῆς Ρωμαϊκῆς ἀποτομήν τινα καὶ οἰονί κληρουχίαν εἰς κατοικίαν μονιμωτέραν αὐτοῦ τε καὶ τῶν ἅμα αὐτῷ*»¹. Ἀπὸ τὸ χωρίο τοῦτο δὲν φαίνεται ποιᾷς μορφῆς ἦταν ἡ παραχώρηση γῆς, πὺλ ζήτησε ὁ σουλτάνος ἀπὸ τὸν βασιλέα.

Ὁ Γιαζιτζήογλου λέγει πὺς οἱ δύο γιοὶ τοῦ Καϊκαοὺς Β' στάλθηκαν στὴ Βέρεια ὡς σουμπασιῆδες. Φυσικὰ, ὅταν ὁ Γιαζιτζήογλου, Ὁθωμανὸς τοῦ 15ου αἰῶνα, διηγεῖται ἱστορία μὲ ἥρωες Βυζαντινοὺς καὶ Σελτζούκους, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ μεταχειρίζεται τὴ λέξη «σούμπασης» μὲ τὴν ἔννοια πὺλ εἶχε γιὰ τοὺς σύγχρονους τοῦ Ὁθωμανοὺς. Ἐννοεῖ δηλαδὴ πὺς στοὺς δύο αὐτοὺς γιούς παραχωρήθηκε ἀπὸ τὸν βασιλέα τιμάριο, πὺλ θὰ εἶχε ὡς ἀντάλλαγμα τὴν παροχὴ στρατιωτικῶν ὑπηρεσιῶν².

Ἡ πληροφορία αὕτὴ βρῖσκει ἀνταπόκριση στὸ δ' ἔγγραφο μας (1344), ὅπου ἕνας ἀπὸ τοὺς ἐκχριστιανισμένους γόνους τῆς σελτζουκικῆς δυναστείας, ὁ Ἀλέξιος Σουλτάνος Παλαιολόγος, ἀναφέρεται ὡς προνοιάριος. Ὁ ὁρος «σούμπασης» τῆς τουρκικῆς παράδοσης ἀνταποκρίνεται στὸν ὁρο προνοιάριος, πὺλ ἦταν ἀντίστοιχος λίγο-πολὺ στὴ βυζαντινὴ στρατιωτικὴ ὀργάνωση.

Στὸ δ' ἔγγραφο (1344) εἶδαμε πὺς, μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Ἀλεξίου Σουλτάνου, ἡ πρόνοια πὺλ κατεῖχε αὐτὸς «*ἐδόθη*» στὸν γιό του καὶ κατόπιν ἕνα μέρος τῆς παραχωρήθηκε κατὰ πλήρη κυριότητα στὴ χήρα του. Εἶναι πιθανὸ πὺς μὲ ἀνάλογο τρόπο εἶχε δοθῇ καὶ στὸν Ἀλέξιο Σουλτάνο Παλαιολόγο ἡ πρόνοια (:σουμπασιλήκι), τὴν ὁποία εἶχε παραχωρήσει ὁ αὐτοκράτορας στὸν πατέρα του, ὅταν πρωτοεγκαταστάθηκε στὴ Βέρεια. Πρέπει νὰ θεωρηθῇ βέβαιο πὺς τόσο οἱ ἀρχικὲς δωρεὲς ὅσο καὶ οἱ διαδοχικὲς τοὺς μεταβιβάσεις στοὺς ἀπογόνους τῆς οἰκογένειας τῶν Σουλτάνων θὰ εἶχαν ρυθμισθῇ μὲ βασιλικά ἔγγραφα, ἄγνωστα σὲ μᾶς. Τὸ συμπέρασμα εἶναι, πὺς οἱ γιοὶ τοῦ Καϊκαοὺς Β' πὺλ ἐκχριστιανίσθηκαν πέρασαν στὴ βυζαντινὴ ὑπηρεσία ὡς προνοιάριοι, ὅπως καὶ πολλοὶ ἄλλοι ξένοι. Βέβαια, ὅταν πῆγαν στὴ Βέρεια, σὰν γόνοι σουλτάνου πὺλ ἦσαν, εἶχαν φέρει ὁ καθένας μαζί του τὴν οἰκογένεια, τὴν ἀκολουθία καὶ τοὺς ἀνθρώπους του, Τούρκους, πὺλ θὰ ἦσαν ἐκχριστιανισμένοι σὰν τοὺς ἀρχηγούς τους. Φυσικὰ ὁμως αὐτοὶ οἱ Τούρκοι, καθὼς ἦσαν Χριστιανοί, γρήγορα ἀφομοιώθηκαν ἀπὸ τοὺς ἐντόπιους Βεροιώτες γι' αὐτὸ καὶ γρήγορα ξεχάσθηκαν.

Ε. Α. ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ

¹ Γρηγοράς, I, 82, 11-15.

² Γιὰ τὸν ὁρο σούμπαση βλ. *Encyclopedie de l' Islam*, Subashi (J. H. Kramers). Ἐπίσης H. A. R. Gibb - H. Bowen, *Islamic Society and the West*, τ. I, μέρος I (Λονδίνο 1951), σ. 154-155.